

TM	Г. XXXV	Бр. 1	Стр. 165-174	Ниш	јануар - март	2011.
----	---------	-------	--------------	-----	---------------	-------

UDK 37.026+371.321 Marković M. 371.135 Marković M.

Прегледни чланак

Зоран Аврамовић

Примљено: 12. 1. 2011.

Институт за педагошка истраживања

Београд

ПЕДАГОШКЕ И ДИДАКТИЧКЕ ВЕШТИНЕ УНИВЕРЗИТЕТСКОГ НАСТАВНИКА (Пример академика Михаила Марковића)*

Резиме

У раду се анализира педагошко-дидактичка делатност академика Михаила Марковића. Указује се, са студентско-искуственог аспекта, на основне вештине универзитетског наставног рада академика Марковића. Одговара се у раду на следећа питања: како је он схватао наставу, како је оцењивао, какав је био однос са студентима, какав је био његов однос према испитној литератури? Истичу се и његове педагошке и моралне особине личности. Посебно се указује на његово стриктно одвајање јавне интелектуалне ангажованости и наставне делатности. У закључку се подвлачи оцена о педагошком и наставном раду Михаила Марковића као сјајном примеру квалитетног рада универзитетског професора. У његовом раду сваки студент је могао да примети потпуну посвећеност научном знању, сјајну вештину преношења разних знања и система вредности.

Кључне речи: Михаило Марковић, универзитет, педагошки и дидактички рад, настава

Седмог фебруара 2010. године, преминуо је универзитетски професор и члана САНУ, Михаило Марковић. Име Михаила Марковића, српског академика и филозофа, друштвеног мислиоца светског ранга, остаће упамћено по његовим бројним књигама. И када сећање савременика на личност академика Михаила Марковића покрије заборава, остаће у српској науци и култури његово дело трајне вредности.

zoran.a@sezampro.rs

* Редакција текст објављује поводом прве годишњице смрти академика Михаила Марковића, најзначајнијег српског филозофа двадесетог века.

Али, има нешто што ће остати привилегија његових студената којима је предавао између 1971. и 1975. године на Филозофском факултету у Београду. Само они ће памтити Михаила Марковића као наставника и педагога, и само они су могли да га виде у овој улози његове богате, разгранате и динамичне духовне делатности.

Професија наставник је специфична по томе што не ствара одређени производ већ припрема младе људе за обављање друштвених улога и при том утиче на њихов сазнајни, емоционални и морални развој. То значи да наставник треба да у својој делатности повеже стручно знање предмета и педагошке захтеве. Без ових компонената професија наставника је незамислива.

Универзитетски наставник са разликује од средњешколског по томе што он значајно редукује дидактичко-методички део својих предавања у корист највиших научних знања. Он излаже научне проблеме које студент може да схвати и о њима донесе властити суд. Избор чињеница, “рад појма”, одређивање предмета ствар су његове интелектуалне способности. Научно знање лишава свет “његових чаролија”, да се послужим овим изразом Макса Вебера.

Знање универзитетског наставника засновано је на трагању за истинитим чињеницама. Али, он зна да постоје и неугодне чињенице и то студенти треба да знају. Ту имамо “рад појма” који је производ мишљења али и основно средство читавог научног сазнања. Друго поуздано средство научног сазнања је експеримент.

Ево једног карактеристичног става о томе у чему треба да се састоји посао универзитетског професора.

“Од њега се једино може захтевати интелектуално поштење, што ће рећи признање да су утврђивање чињеница, одређивање математичких и логичких реалности или констатација унутрашњих структура културних вредности с једне и одговор на питање у вези са *вредношћу* културе и њеним посебним садржајима, као и одговор на питање како *деловати* у оквиру културне заједнице или политичких савеза, с друге стране, два сасвим *разнородна* проблема. На питање зашто се обоје не може третирати у слушаоници, одговарам: пророку и демагогу није место за универзитетском катедром. Пророку је, као и демагогу, речено: “Иди на улицу и говори јавно”. Тамо дакле, где је критика могућа. У слушаоници, напротив, владају другачији односи: професор говори а студент ћути (Вебер 1998, 83).”

Дакле, студент је у ситуацији да ћути због своје академске каријере, а професор користи ситуацију да намеће своја политичка уверења. А његова дужност је да им пренесе знања и да их уведе у научни рад.

А то неће успети ако се строго држи предавања *ex cathedra*. Традиција наставника као предавача тече од времена установљавања првих факултета, од средњег века. Настава није догматика из верских књига већ је *предавање истине*. На универзитету се студира, уместо да се учи. Простор незнања и непознатог је ограман да би се

сместио у наставни час. Потребни су сараднички односи и истраживачка атмосфера. Предавачки факултет није прилагођен индивидуалности рада студента. Такав начин рада истиче говорну реч на рачун писане. Ниједна културна личност није изграђена само на основу говорне речи.

Шта је могло да буде промена у традиционалном предавању. Само онај облик наставе који је ослобађао самосталност и активност студената. Био је то семинар. У семинару се не слуша и ћути већ говори и расправља, трага за решењима, постављају претпоставке, исправљају грешке. Наставник није у улози предавача већ сарадника који помаже у дебати и разговара. У делу предавања наставник излаже само оно што је кључни проблем, кључна идеја, даје путоказе.

Предавачка (молошко) настава полази од наставника као чувара истине. Дијалoшка настава полази од истраживања као долажења до истине. Наставник и студент заинтересовани су за знање и истину. У таквој радној атмосфери наставник не стоји испред студента већ седи са њима и креће се између њих. Истина се стиче радом а не предаје се. Студент је дошао на факултет да научи да мисли, чита, ради, говори, пише. Он је субјект наставе а не објект. Уосталом идеја универзитета је заједница професора и ученика која повезује наставни и научноистраживачки рад.

Какав је био Михаило Марковића као универзитетски наставник? Шта је то било у његовом наставничком раду што је пленило пажњу и поштовање његових студената? Карактеристичан је податак да у својој обимној интелектуалној и социјалној аутобиографији *Јуриш на небо* (прва и друга књига 2008-2009) нема поглавља о себи као универзитетском наставнику, а у тој улози је радио од 1949. године до 1975. године. Само неколико реченица реферирају на овај део његовог радног живота.

“Као асистент био сам присутан на свим предавањима и семинарима. Остало је ипак доста времена за читање” (књига прва, 299). Похвала педагошком приступу професора Душана Недељковића може се разумети као и властити принцип: “дати најтеже могуће задатке својим бољим студентима и ставити их пред дилему; искочити из оквира школе у истинско стваралаштво или се сломити и изгубити нереалне амбиције” (Марковић 2008, 298).“

Одуство “сећања” на властити наставнички рад не треба тумачити као подцењивање или стављање у други план педагошки посао. У књизи *Јуриш на небо*, Михаило Марковић најобимније пише о научни и филозофским скуповима и конференцијама на којима је учествовао. Из те чињенице може се закључити да је повезивао универзитет са науком, да је научно знање темељ на коме се подиже зграда универзитетског образовања. Могућна је и друга претпоставка: није желео да суди о себи као универзитетском наставнику, већ је то оставио својим студентима.

КАКО ЈЕ ПРЕДАВАО?

За њега је појам *ex cathedra* био одбачен и традиционалан. Предавање је схватао као спој “научника” и “уметника”. Уколико је само једно од овога, настава неће бити успешна. Поред огромног и широког знања које је поседовао Михаило Марковић је владао “занаџом” предавања, вештином преношења научног знања. Знао је да уведе студенте у проблем, да истакне циљ сазнања, да створи интелектуалну атмосферу на предвању, да буди радозналост студената, да правично оцењује. Уметност његовог наставничког посла огледала се у томе што је поред fine артикулације проблема који је био на дневном реду (на пример Лукачева књига *Историја и класна свест*) снажно подстицао мотивацију за сазнањем и индивидуални осећај сазнајне одговорности, заправо смисао за аргументовано излагање.

И начин предавања је био нетипичан. На предавања је долазио елегантно обучен, али није седао за катедру и читао из својих бележака или своје књиге. Понео би са собом књигу која је тематски везана за предмет и започињао дијалог са студентима о проблему. Или је стајао или наслонен на неку слободну клупу чинио је предавачку атмосферу опуштеном, пријатном, подстицајном. Тако, у лакој кретњи кроз слушаоницу на првом спрату Филозофског факултета у Капетан Мишином задању, пленио ја нашу пажњу и будио сазнајну радозналост. Подстицао је аутономију студента у смислу самосталног мишљења, указивања на релевантност учења за живот, допуштао критику на часу, охрабривао могућност избора литературе и теоријског становишта.

Врло је важан указати став Михаила Марковића *према знању*. Да ли је знање запамћивање и репродуковање чињеница или самостално усмеравање и контрола часа? Од одговора на то питање зависи како ће наставник приступити свом послу. Михаило Марковић је био далеко од мисли да је он поседник знања које студенти треба да усвоје. Био је присталица теорије да студенти усвајају научне појмове напором властите мисаоне активности, а то ће бити интерактиван и сараднички рад у слушаоници.

Његов однос према знању био је рационалистички. Истраживао је пре свега логичке облике знања а мање она доживљајна, разумевајућа. Само она тврдња која може да се аргументује, која може да издржи критеријум знања, треба да стекне признање научног знања. Полазио је од претпоставке да човек има генетски потенцијал за стицање знања, учење језичких симбола, за комуникацију, опажање, разум, мишљење, имагинацију, критичко мишљење, синтезу, итд. Здрав разум је основа знања али је ограничено: чулно опажање је погрешиво, у поступку закључивања су могуће грешке. Научно знање је најпоузданије и оно подразумева целину језичких исказа који су комуникабилни, искусствено проверени, кохерентни и практично

применљиви. Супротни ставови према знању су скеприцизам (сумња у могућност сазнања) и догматизам (одбрана сазнајног става без обзира на искуство). Људско знање се развија од здравог разума према научном знању.

Сличан однос имао је и према појму истине. Које *услове* треба да испуни тврдња (исказ, уверење, теорија) да би била истинита? Општи услови су, по његовом суду, постојање језичког смисла, кохерентност, проверљивост (верификација). Модерна теорија знања почиње од проблема а не од исказа, података и посматрања. Знање је трагање за истином и увек постоји тензија између знања и незнања. А појам незнања може се одредити двојачко – као нешто што не знамо и као заблуда, привид, предрасуда. Свесна заблуда није део незнања, већ део злоупотребе знања или манипулација знањем.

КАКО ЈЕ ПРАКТИКОВАО НАСТАВУ?

Карл Попер (1993) је у свом схватању образовања дошао до тврдње да је наставник “истраживач истине” а не онај који “предаје знање” или излаже готова знања која ученик треба само да усвоји. Управо тако је предавао Михаило Марковић. Он је са студентима трагао за истинитим знањима, за ваљаним тумачењима теоријских и методолошких замисли.

Традиционална улога наставника је била заснована на хијерархијско-ауторитарној позицији наставника у односу на студента. То значи да је наставник имао целокупну власт над студентом (он је поседовао знање а студент је имао само да понови “наставничково знање”). Ништа од овога није било у настави Михаила Марковића. Његова настава је била, модерним појмовима речена у дословном смислу интерактивна.

Његова вештина коминикације (дијалектика) била је незаборавна. Ни трага од мониолога и слушања. Био је рођен за дијалог, за расправу, за трагање за аргументованим образложењима. У том дијалогу био је тих, миран, без подизања гласа у коме би се открила љутња или негодовање.

Сваког студента је пажљиво слушао а и онда када није било смислених питања. На лицу му се видало да не слуша због своје улоге већ због настојања да се дође до ваљаног мишљења.

У његовим дијалошким предавањима није било страних, неразумљивих, “учених” термина. Своје мисли је излагао једноставним речима, свима разумљивим. И насложеније хегелијанске тезе, тумачио је својим негованим српским језиком. Била је то доиста ретка особина – најсложеније мисли филозофа и социолога излагати једноставним речима.

КАКО ЈЕ СХВАТАО УЛОГУ СТУДЕНТА?

По Максу Веберу, наставник треба да подучава студенте да доносе самостално судове и да прихвате постојање неугодних чињеница. Као да је следио ово Веберово схватање улоге студента. На његовим предавањима студент је постајао демократски субјект у настави. Другим речима, студент је губио објектску улогу. Сарадњом је потиснуо некадашњу хијерахију.

Увек би прво поставио питање на које су студенти самостално одговарали. Циљ таквог приступа студентима био је у томе што је хтео да ми најпре самостално одговоримо, да дамо сопствени одговор. Тек после студенских одговора, Михаило Марковић је саопштаво своје схватање и разумевање проблема.

Посебно треба подвући оно што је Вебер формулисао као “прихватање неугодних чињеница”. Студенти Михаила Марковића су се навикавали да постоје чињенице које иду у прилог њиховим објашњењима и разумевањима али и оне које су им супротне али тачне. Оне које су неугодне и које се морају прихватити због захтева истине.

Знатно пре Петера Дракера (1996) који је у својим теоријама о друштву знања утврдио да наставник открива сазнајне моћи ученика и њихово усредсређивање на остваривање, Михаило Марковић је то практиковао у свом раду. Самоактуелизујући приступ студентима управо је подстицао њихове сазнајне способности.

КАКО ЈЕ ОЦЕЊИВАО СТУДЕНТЕ?

Као и на предавањима тако и на испитима Михаило Марковић је неговао сараднички однос. Ценио је дијалогски допринос студента током предавања а разуме се и знање показано на испиту. Држао се принципа који је комбиновао његове захтеве и однос студента према литератури. Другим речима, студент је био обавезан да одговори на његова питања али је имао обавезу да сам предложи једну књигу из предметне области о којој би разговарао са професором. Тако се постизала комбинација репродуктивног и креативног приступа знању. Испит је такође прилика да се пита, подстиче, сумња, критикује.

КОЈУ ЛИТЕРАТУРУ ЈЕ ТРАЖИО ЗА СПРЕМАЊЕ ИСПИТА?

У време професорског рада Михаила Марковића постојали су само државни универзитети и државна издавачка предузећа за објављивање уџбеника и књига. У таквим околностима, било је професора који су инсистирали да се за студирање предметне научне дисциплине користи само њихов уџбеник или њихова књига. Али, није би-

ло ни трага од продаје сопствених уџбеника студентима у свом кабинету. А и да је било, сигуран сам да професор Марковић то никада не би користио. (“Није познат ниједан мислилац који је промишљеније и доследније био марксист и социјалиста целог свог дугог и плодног живота, а да никада није очекивао и стекао ма и најмању материјалну корист” /Чавошки 2010/.) Он није писао уџбеник за студенте. Предлагао је списак литературе са својим одговарајућим књигама, али и са могућностима за студенску допуну. Сваки студент је могао да допише књигу за коју је сматрао да је релевантна за студијски програм. А на списку предложене литературе налазла су се велика имена марксизма али и немарксизма. А то нам нешто казује о квалитету студија. Нема никакве сумње да је инсистирање на својим књигама и залагање за широк увид у литературу показатељ нивоа и вредности студијског предмета.

КАКВЕ СУ БИЛЕ ЊЕГОВЕ НАСТАВНО-ПЕДАГОШКЕ ОСОБИНЕ?

Михаило Марковић је поседовао све особине квалитетног универзитетског наставника. Разматрање о квалитетном наставнику увек је повезана са његовим карактеристикама, особинама, изврностима а односе се на знања, вештине, умећа, вредности у наставној делатности.

Био је врстан познавалац знања из разних филозофских и социолошких дисциплина. Истицао се својим општим образовањем и личном културом. Као универзитетски наставник примењивао је интерактивни метод рада у стицању знања. Његов стил педагошког понашања био је дословно демократски, а не ауторитарни или равнодушни. Једнако је обраћа пажњу на три фактора успешног студирања: 1) студент је субјект наставе, 2) студирање је процес изграђивања знања, ставова, знања, вештина, вредности, 3) наставник је стваралац позитивне климе на предавању.

Висока стручност, морална својства, педагошка култура и организација наставе су биле основне особине Михаила Марковића као наставника.

Највећи број ових особина произлазио је из његове личности. Био је човек огромне менталне концентрације, упоран у трагању за научном истином, неисцрпног оптимизма, и невероватне радне енергије. Ако се овоме дода изузетно широко образовање од шаха до класичне музике, способност логичког мишљења, може се са сигурношћу закључити какву су личност професора имали студенти испред себе.

*КАКАВ ЈЕ БИО КАО МОРАЛНИ ПРИМЕР
У НАСТАВИЧКОМ ПОСЛУ?*

Да се осврнем и на моралну и јавноинтелектуалну страну личности Михаила Марковића. Питање морала и образовања је увек отворено. Стварање знања, његово преношење на младе чланове друштва, употреба знања за разне циљеве појединачног и колективног живота у тесној су повезаности са моралом. Подсетимо на речи Џона Адамса из 1790. да је образовање доступно и лошим и добрим људима, да науку и знање користе за праведне и неправедне циљеве. Ова чињеница нас упозорава да не треба полагати велику наду у образовање уколико оно није повезано са моралном свешћу и понашањем.

Управо је морално понашање било једно од најслабијих места у послератном високошколском образовању из области социјалних знања. На првом месту, професори социјалних знања су пристали на монопол једне теорије – марксизам у научним студијама. На другом месту, највећи број је пристао да служи политичким потребама владајуће комунистичке партије. На трећем месту, одбацили су критеријум једнакоправности у друштву као и у обнављању научног подмлатка. На четвртном месту, стицање новца био је један од главних мотива у њиховом "бављењу науком".

Михаило Марковић је био пример моралног понашања. Чврст и доследан у свом идејнополитичком опредељењу, није допуштао да га корумпира власт. Морално непоткупљив, принципијелан али и толерантан. Иако марксиста није био затворен за друге теорије, иако социјалиста није допустио да га зароби власт.

Прво што је пленило у личности наставника Михаила Марковића било је његово огромно и широко знање. О њему се причало међу студентима, био је присутан у српској и иностраној јавности, један од најактивнијих у Корчуланској летњој школи и часопису *Праксис* (1964-1974). Улазио је у донекле запуштене слушаонице Капетан Мишиног здања са ауторитетом знања и ангажованог интелектуалца. Али, у том ауторитету није било ни надментости, ни "подигнутог носа", и ауторитарности. Напротив. Био је сасвим обичан ако се тако може то описати. Прихватао је ситуациона интересовања студената (укључује ванфакултетске ситуације, охрабрује студенте да користе претходна сазнања, мотивише их).

Приступачан увек, за време наставе, пре и после наставе, одавао је морални пример. Био је чврст у свом јавном и приватном понашању. Али није наметао свој политичка и идеолшка уверења студентима. Није био пророк у учионици.

ЈАВНИ ПОЛИТИЧКИ АНГАЖМАН И ПРОФЕСИЈА НАСТАВНИКА

Михаило Марковић није био од оних универзитетских наставника који је само загњурен у књиге и затворен у свој кабинет. За њега, политичка и друштвена догађања у СФРЈ и свету нису била “лудост” у коју не треба залазити. Некакао пред смрт објавио је књигу *Јуриш на небо* (два тома) 2009, у којој је детаљно описао свој животни пут.

У време када је радио као професор на Филозофском факултету (до 1975) живели смо у држави која се звала СФРЈ, са комунистичком партијом на власти и самоуправним социјализмом као друштвеним системом. Универзитет а посебно његов сектор друштвених наука био је једна од важних карика идеолошке и политичке власти свих режима до 1990. године.

Политичке поделе у друштву рефлектовале су се и на поделе међу универзитетским наставницима. Више од три деценије на универзитету се били доминантни комунисти-чланови Савеза комуниста а скривајућу мањину су чинили некомунисти или аутентични марксисти (праксистовци) међу којима је био и Михаило Марковић.

На универзитетима у Србији, у време професуре Михаила Марковића, постојало је више типова политички ангажованих наставника: 1) једна група професора је директно политички активна у СКЈ, 2) друга је учествовала у раду државних органа у својству министра или саветника, 3) трећи су учествовали у јавном животу као критички мислиоци, 4) четврти су били "неутрални", нестраначки а страначки активни, 5) за пету групу би се могло рећи да су је чинили аполитични наставници. Михаило Марковић је припадао критичким марксистима, или оном кругу интелектуалаца који су узимали учешће у јавном животу Србије и СФРЈ.

Оно што је за нашу тему важно, тиче се питања мешања наставничке и јавне делатности професора Марковића. Да ли је он укључивао своје идејнополитичке ставове у наставни процес или није? Или, још горе: да ли је од својих предвања правио политичке трибине? Одговор је велико НЕ. Строго се држао професионалне етике и није хтео да преузима улогу коју је Макс Вебер именовоао као пророштво.

ЗАКЉУЧАК

Педагошки и наставни рад Михаила Марковића је сјајан пример квалитетног рада универзитетског професора. У његовом раду сваки студент је могао да примети потпуну посвећеност научном знању, сјајну вештину преношења разних знања и система вредности. Такође, сваки студент је осетио да је поштован и уважен саговорник професора како у току предавања тако и изван формалног часа. Универзитетско време после одласка Михаила Марковића показало је тенденцију пада овако схваћеног квалитета професорске делатности. Зашто је тако, питање је које чека одговор.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, Зоран и Миља Вујачић. 2010. Наставник између теорије и наставне праксе. Београд: Институт за педагошка истраживања.*
- Марковић, Михаило. 2008. Јуриш на небо, књ. 1. Београд: Просвета.*
- Марковић, Михаило. 2009. Јуриш на небо, књ. 2. Београд: Просвета.*
- Вебер, Макс. 1998. Духовни рад као позив. Сремски Карловци: Издавачка књи-
жарница Зорана Стојановића.*
- Попер, Карл. 1993. Отворено друштво и његови непријатељи. Београд: БИГЗ.*
- Дракер, Питер. 1996. Посткапиталистичко друштво. Београд: Грмеч*
- Чавошки, Коста. 2010. Промисљена сећања Михаила Марковића, сајт НСПМ,
28. 7. 2010. године.*

Zoran Avramović, Beograd

**PEDAGOGICAL AND DIDACTIC SKILLS
OF A UNIVERSITY LECTURER**

Summary

The author analyzes the pedagogical and didactic activity of academic Mihailo Marković. From a student point of view, the fundamental skills of academic Marković as a university lecturer are being considered. The following issues are resolved in the paper: his notion of teaching, way of assessment, relation to students, and attitude towards exam literature. His pedagogical and moral traits are emphasized. Special attention is paid to the strict division between his public intellectual engagement and teaching activity. In the conclusion, the author focuses on the pedagogical work and teaching of Mihailo Marković as a great example of a high-quality university lecturer in his work, every student recognized a complete dedication to scientific knowledge, and a brilliant ability to transfer diverse knowledge and systems of values.

Key words: Mihailo Marković, University, pedagogical and didactic work, teaching.